

A magyar mythologia classicus eposainkban.

(II. és befejező közlemény.)

b) Vörösmarty mythológiájának forrásai.

Már az imént mondottakban kezdtük megérinteni a kérdést, hogy mik voltak a forrásai Vörösmarty mythológiájának. Ilyen forrásnak jelöltük képzeletét, költői erejét. Most tovább fogjuk a forrásokat elemezni, mert a források felismerése után fog igazán nyilvánvalóvá válni: milyen és mennyi Vörösmarty magyar mythológiája.

Vörösmarty mythológiájának alapelve a dualismus, a jó és rossz összetűzése, küzdelme. Erre a gondolatra építi Vörösmarty egész mythológiáját. Az eszme a zend vallás eszméje, a pars mythológiából van átvéve. Ott fejlődött ki. Már Cornides,¹ de különösen Horvát János veszprémi kanonok igyekezett (Tud. Gyűjtemény 1817) a régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotjukról írott értekezésében bebizonyítani, hogy a magyarok ősvallásában a dualismus (isten-ördög) meg volt.

A mit az ethnographia s az összehasonlító mythologia ősvallásunkról megállapított, nagyon kevés s az is analogiás bizonyoságon alapúl. Csengeri Antal az Ipolyi mythológiájára írott recenziójában kifejti, hogy ez a vallás nem lehetett más, mint azoké a rokon népeké, a melyekkel a magyarság együtt élt. S az altáji népek vallását számba véve, arra az eredményre jut, hogy ez az ősi hit azon természet cultus volt, melyet legalsó fokán samanizmusnak neveznek. S az altáji népek ősvallásában többnyire előtérbe lépett egy főisten eszméje. De a

¹ Cornides porsismusát kiadója, Engel, elveti.

dualismus, kifejlődve, kialakulva nem volt, sőt kialakulóban sem. Ezt a véleményt elfogadja Marczali,¹ Szalay-Baróti,² Jankó János³ s számos mélyreható cikkében Katona Lajos is. Két dologban egyeznek ezek a tudósok. Egyik a módszer, a melylyel a kutatást végezni kell. A másik az, hogy ősvallásunkban a dualismus, a jó és rossz különválasztása meg nem volt. S most ránk nézve ez a második igazság a fontosabb, mert azt bizonyítja, hogy a Vörösmarty világnézete csinált világnézet a magyar ősi vallás szempontjából, idegen szellemi kincs, idegen világnézet.

Mythologia irodalmunkban a pars mythos dualismusát sokan igyekeztek a magyar ősvallás alkotó elemének feltüntetni. S Vörösmartyig épen, szívósan küzdöttek érte tudósaink. Így a költő kora tudományára támaszkodva, szerencsés kézzel⁴ nyúl ehhez a költőileg annyira szép eszméhez. Ormuzdból a Székely Haddurján át Hadúr, Ahrimanból Ármány lett.

Mennyiben ragaszkodott Vörösmarty Hadúr megalkotásában a perzsa vallás Ormuzdjához ?

E kérdésre a felelet nem nehéz. Tény, hogy Ormuzd-Ahura-Mazda az eredetiben a legfőbb értelem forrása, a mindenség

¹ Mill. történet I. k. 59—61 l.

² A magy. nemz. története I. k. 89—92 l.

³ Ethnographia XI. évf. 212 s köv. l. Adatok a samán vallás megismeréséhez.

⁴ Lehet, mondja Kemény Zsigmond (Emlb. Vörösmarty felett), hogy Vörösmarty Horvát István őstörténelmi kutatásainak ősvényén tévedt ezen dualisticus hiteszmehez ; de ha a tudományos kritika könnyen be is bizonyíthatja költőnk e botlását, önök szépészeti műérzéküknél fogva csak üdvözölhetnek őt azért, hogy botlott, s hogy hősköteményébe olvasható azon spiritualisticus nézet és érzéskört, mely nyilvánulásaiban a keresztyénihez hasonlít. Hadúr a világrendet intézi ; Ármány csak a sátán szerepét viszi s kaczagányos apáink a romantika bűbajos körében sajtáságos kellemmel és otthoniassággal mozognak . . . Zalán futásának hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész magyar nemzet rögtön indigenatusi jogot adott Hadúrnak és Ármánynak s nincs költő, ki ha a honszerzési, sőt még ha a hunkorra is áttér, hitregeként ne szőjje be a természeti erők jelvényei helyett a jó és gonosz elvének személyesítését Hadúrban és Ármányban, (Tanulmányai II. köt. 364—5 l.). Kemény bírálata maig a legigazabban és mélyebben méltatja Vörösmarty mythologiájának értékét.

teremtője, fentartója és kormányzója, minden jónak kútfeje. Hatalma, ereje, nagysága az egész mindenségre kiterjed. Vörösmartynál ilyen egyetemes jelentősége nincs. De nem volt-e az bölesen gondolván, kérde Toldy,¹ hogy a Jóisten a szüntelen csatázóknál és hontkeresőknél Hadistenné lőn s hogy ennek ellenistene is hadi alakban jelenik meg? S tegyük hozzá Toldy szavaihoz, hogy természetes a költő eljárása, hogy Ormuzd mint a hadak istene egyszersmind nemzeti istenné, a magyarok istenévé alakult át. Ennek következtében lényének, hatalmának egyetemessége a Vörösmarty kezében összezsugorodott. Lett belőle nemzeti isten, a hadak istene, a milyen szerepe Ormuzdnak csak közvetve található. Igaz, hogy Vörösmartynál is azt olvashatjuk, hogy Hadúr az emberek alkotója, erősebb minden lénynél s mindent tehet (229 l.). De ezek igazában csak ékeskedő jelzők. Szerepét, tetteit ha számba vesszük: akkor világos, hogy *nere* tulajdonságainak a legtalálhatóbb jegye. Vörösmarty mythológiáját idegenből veszi. De elhagyja mythologia mély erkölesi, philosophiai világának útvesztőit s nemzeti alapon épít. A dualismus eszméjét, a jó és rossz küzködését nem az erköles vagy a philosophia végtelen szempontjából tekinti. Ha a dualisticus világnézetet a maga eredeti alakjában használja fel, eposa inkább vallásos, böleselő epos lesz, mely az emberiség sorsát példázza. De a jó és rossz eszméje Vörösmartynál nemzeti. Hadúr a magyarságot segíti, védi, érette küzd s diadalt arat; Ármány a magyarságot megtörni, összezúzni, elveszíteni igyekszik s maga omlik össze vereségében. Tehát a költő Ormuzd—Hadúr szerepét szűkebb körre, egy nemzetre szorítja, mert így kívánta eposa tárgya, így sugalta költői ihlete. S főként a harez istene ez a nemzeti isten. A görög Ares vagy a római Mars tulajdonságait még sem szabad keresnünk Hadúr szerepében, alakján, mert ezeknél általánosabbnak fogta fel a költő. Inkább Jehova vagy Mohamed hasonlíthatók hozzá.

Ha most már Hadúr alakját úgy vesszük szemügyre, a mint a költeményben nekünk megjelenik, nyomban észre vehetni, hogy a költő nagyon is emlékezett Homeros Zeusára. Vörös-

¹ Toldy i. m. 67 l.

marty anthropomorphismusa nagyon hasonlít a Homeroséhoz, különösen azokon a helyeken, a hol Hadúr fönségét rajzolja. De egyes kifejezésekben megtalálni a keresztyén anthropomorphismust is, a melylyel a keresztyén hit a maga istenének nagyságát, fenségét elképzeli s a lélek előtt szemlélhetővé teszi.

Ahrimán—Ármány ereje Hadúr hatalmával szemben megállani nem tud. Ormuzd diadalt vesz Ahrimánon, Hadúr Ármányon, a magyarság az ellenségen, a nemzeti jó az elébe nyomuló akadályokon. A költő tehát az eredeti tanhoz ragaszkodott, a mikor Ármányt legyőzeti. De Ármány szerepköre is szűkebbre szorúlt. Célja a romlás, a pusztítás, a megsemmisítés, de most épen a magyarság megrontása, tönkretétele. S ezzel szűkebbre fogta a költő Ármány¹ hatalmát is.

Vörösmarty Ármány alakjának a megrajzolásában, testi megjelenítésében mintához nem ragaszkodott. Olyannak rajzolta, a milyennek a rossz tudatában kiformálódott, a milyennek magyarjai képzelhették: fegyverrel, karddal, kopjával, íjjal, dár dával s vas tagokkal ruházta fel. S melléje adja még Zűr zavart s Félelmet. Ennek következtében Ármány physikai alakja tulajdonképen egy borzalmas, egy félelmetes harezosé, ki ellenséges és viharzó szenvedélylyel s emberi erőt meghaladó hatalommal támad. Mintha Árpád valamelyik alvó harezosának nyugtalan félénk képzelő ereje alkotta volna meg ezt az álomképet. Van Ármány alakjában bizonyos szertelenség, a mint szertelen a rossz valamennyi alakba öntése s van benne valami nyersesség, mint nyers volt Árpád harezosának a lelke, egész szellemi élete. Romantikus alak Ármány. Egyesíti magán azokat a hatásokat, a melyek megjelenésekor az egyes ember lelkét fogva tartják s így az okozat áll előttünk ok gyanánt feltüntetve. Semmi sem bizonyítja világosabban feltevésünket, mint magának a költőnek az eljárása, hogy t. i. Átkot, Zűr zavart és Félelmet helyezi Ármány kíséretébe.

¹ Megemlíjtük, hogy Munkácsi B. az ármányos kifejezésben ősi magyar mythologiai elemet lát s szerinte Ármány-Ahrimánt az ördög szorította ki. Az ördög szót illetőleg pedig régebbi magyarozatát elvetve úgy vélekedik, hogy az szintén ősi magyar szó, fogalom, legfőlebb iráni kölcsönzés. (Ethnographia. VII. évf. 221 s. köv. 1.)

Honnan valók ezek az alakok?

A költő képzeletéből. Igaz, az egyetemes eszmekészletben gyakran előfordúlnak ilyen s hasonló megszemélyesítések vagy metaphorák.¹ De itt költőnk szabadon járt el. Ármánynak, a gonosznak hatására keletkező érzések közül e hármát önállóan megszemélyesítve tünteti föl. S csakugyan van-e vészesebb érzés a harcros lelkére nézve a félelemnél, zűrzavarnál vagy az átoknál, mely megköti, lenyűgözi a leghősibb elszántságot is? Vörösmarty e három fogalmi megszemélyesítést szabadon, de kiváló költői s lélektani érzékkel a maga képzeletéből teremti elő.

Éjjel és Hajnal szintén ilyen fogalmi megszemélyesítések. Megtaláljuk népmeséinkben gyakran,² meg a Kalevalában, a hol Hajnal az Ej felesége. De megtalálhatók a classicus mythologiában is s valószínű, hogy inkább a classicus mythologia hatását kell keresnünk, mint népmesei emlékeztést vagy flnn tanulmányok eredményét.

A magyar meseköltészet tündérvilága elég népes és gazdag s kivált Erdélyt tünteti fel a tündérek lakóhelyének. Mindazok, kik ős vallásunk nyomait kutatták, egyetértének abban, hogy a tündérvilág ősi hitünknek eredeti alkotása, de azt is megjegyezték, hogy a tündérek túlnyomólag nők, sőt Kandra Kabos³ szerint mindnyájan kizárólag nők. Bármint áll is a valóság, tény, hogy Vörösmarty Nemtője is, délszaki tündére is férfi. Mindkettő ragyogó fantáziával s kelet buja képeivel van megalkotva. S habár a délszaki tündér a költő egyéni érzésének hordozója, annyiban mégis népmesei alak, hogy kalandokba keveredik, szerelembe esik földi lény iránt s ennek következtében elveszti örök ifjúságát, el életét s szétoszlik a híg levegőbe.

Szintén népmeséinkből ismeretes a csodaló (Vörösmarty-nál Tomboli), a tündér beszélő lova; beszélni, sőt jósolni is tud. Tomboli népköltészeti voltára már Erdélyi János rámutatott. Bizonynyal sikerült alakja a Zalán mythológiájának. A classicus mythologiában elő nem fordul. Talán keleti örökségünk.

¹ Félelem Horváth Ádámnál is előfordul megszemélyesítve, de a görög Arest is kíséri s Φοβος a neve.

² Benedek Elek: Magyar mese és mondavilág I. k. 36. l.

³ Kandra Kabos: Magyar mythologia 137. l.

Még röviden megemlítjük, hogy a Zalán futásában az istentisztelet szokott módja az áldozat, a mit táltosok végeznek. Ebben az akkori történetírás sem tévedett. Az állati áldozatról tanuskodik Theophilactos Simocatta is. Az áldozatnak tűzzel való összekapcsolása szintén helyén való, mert hisz őseink első sorban vagy tán mindenek felett a tüzet imádták.

E megjegyzések egyszerű adalékok, mert Vörösmarty mythológiájának nem lényeges alkotó elemeire vonatkoznak.

Ezekben igyekeztünk rámutatni a forrásokra, a melyekből Vörösmarty eszmét, mintát vett magának mythológiája megalkotásához. A legfőbb s leggazdagabb forrás a maga izzó, tüzes s érzelmekkel telt költői ereje, csapongó képzelete.

c) Eredmények.

Röviden összefoglaljuk az elmondottakat.

Fejtegetésünk folyamán érintettük, hogy a Zalán futása a kor s költője lelkének szükségletéből fakad. Jótékony politikai tett volt, mely a Vörösmarty szívét is megkönnyíté. Majd fejtegettük, hogy Vörösmarty mythológiája nincs szoros összefüggésbe hozva magával az epos tárgyával. Innen származik egyrészt, hogy ez a mythologia sovány, szegényes, habár a főok mégis az, hogy a tudomány is csak sejtésekkel, csak jóhiszemű álmokképekkel tudta a költőt segíteni, támogatni.

De a költő, dicséretére legyen mondva, tárgyának megfelelő mythológiát alkalmaz. E tekintetben a Székely Sándor kezdte ösvényen halad tovább s emelkedik a magasba. A pars mythos dualizmusát teszi mythológiája középpontjává. Ormuzd-Haddurból költi a magyarok nemzeti istenét Hadúrta, Ahrimontól Ármányt. A pars mythos isteneszméjének megrajzolásához anyagot találhatott itt-ott a magyar szólásokban (istennyila, ármányos), de leginkább a classicus népek mythológiájának főistene állott előtte minta gyanánt.

A két főistenen kívül más mythosi alakokat is teremt. Ezek a szellemek, leginkább Ármány kísérei, a megriadt emberi szellem alaktalan képzelei. Mintát hozzájuk részint az egyetemes eszmekészletben, még inkább a romantikus eposokban vagy

a magyar mesékben talált. A külsőségekben (szertartások) felhasználta kora tudományának tanítását.

Ha most már arra a kérdésre akarunk felelni, hogy *Vörösmarty mythológiájában mi van a magyarok ősvallásából, fájdalom, azt kell mondanunk, hogy igazában véve semmi.* Nem rokon, de idegen faj vallásából veszi az alapelvet. *Nem a rokon turánság, hanem az árja népek hitéletéhez fordult* s oly világnézetet hirdet, a melyik akkora fejlettségű népnél, mint az ősz magyar, kialakulva egyáltalán nem volt, sőt az sem bizonyos, hogy a kialakulás első fázisa, a jó és rossz különválasztása megtörtént. A megalkotás részleteiben pedig keresztyén és classicus mythologiai emlékezések s irodalmi hagyományok vezetnek; a magyar szellem alkotását alig veszi számba.

De mikor az igazság keresésében ezeket a negatív eredményeket megállapítjuk, számba kell vennünk a költő korát s az összehasonlító mythologia akkori állását is.

Mit tudott Vörösmarty s kora őseink vallásáról?

Még ma is keveset tudunk; csak az a megállapított tény, hogy miként kell a kutatásnak tovább haladnia, csak a módszert ismerjük, a melylyel e kérdéshez hozzá nyulhatunk. S kérdés: jutunk-e valaha elfogadható, biztosan megálló igazságokhoz, habár a módszert ismerjük is? Vörösmarty idejében még a módszer is dadogó gyermek volt. A képzelet, merész föltevések és ábrándok vezették a tudományt, melynek különben az igazság megállapítása mellett fontosabb ezélya volt a magyar név fényének ragyogóbbá, tündöklőbbé tétele. Így hát csak természetes, hogy egy költő képzelete kincseit hozza napfényre. Hisz ugyanezt tette a tudós is! Soha jobban nem érezzük a szükségét annak az igazságnak, hogy a műalkotást a maga korának szempontjából kell első sorban méltatnunk, mint épen a Zalán futása tárgyalásakor. A húszas évek magyarja, ki szerte nézett s nem lelé honát a hazában, ez a magyar égi szózatnak üdvözölte diadalmas Árpád s hadi dicsőségének énekét, hirdetését. S annál édesebb volt öröme, minél inkább átengedte magát a költő által a dicső mult emlékezetének, a mikor igaz magyar élet virúlt. *Mert a költő, mit képzelete megragadt s a mit az idegen mythológiában alkalmasnak talált, azt igyekezett*

eredetivé tenni, ősi magyar kincscsé átalakítani, nemzetinek feltüntetni. Vörösmarty mythológiája nagyrészt magyarított, szerzett mythologia. Ám Vörösmarty mégsem volt oly merész, mint Debreczeni, a ki a pars mythost egyszerűen a magyarok ősválásának tekinti. Vörösmarty érezte, hogy ez a valóval merőben ellenkezik. Ezért magyarít a neveken s egyáltalán egész mythológiáján. Mekkora szerencsével, minő eredménnyel? Erre nézve idéztük Kemény Zsigmond találó szavait, a melyek, azt hiszem, az általános vélekedést, mindnyájunk nézetét, a nemzet gondolatát és itéletét tartalmazzák.

S a Vörösmarty alkotásának ereje, fénye, még szembeszökőbb, ha azt a fejlődést tekintjük, melyet nála Székely Sándor után összes epikusainkkal szemben tapasztalunk. Magyar mythológiát alkot a maga eszközeivel. A Székely újjmutatásán megnépesíti a magyar mythológiát, olyan alakokat teremt, kik igazi fenséges benyomást keltenek s a magyar lelket és gondolkodást fogva tartják, uralják. Mythológiájának alapeszméjével oly szerencsés gondolatot olvaszt be tárgyába, a mely költőileg, aesthetikailag művének nagy sikerét még fényesebbé, még ragyogóbbá tette . . . A huszonöt éves ifjú nevét kitörülhetetlenül beleírta a magyar faj történetkönyvébe.

III.

A nemzeti mythologia Debreczeni Márton Kióvi csatájában.

a) Hogyan alkalmazza Debreczeni a mythológiát?

Vörösmarty igazi lyrái tehetség. Valamennyi költői alkotása tanúbizonyságot tesz arról, hogy őt a természet kiválóan a lyrára hívta el. A Zalán futása is egy fenséges óda. Nem ringat el a múltba, mert maga a költő is *inkább csak érzi, mint érti ezt a múltat.* Szívén, érző nagy lelkén keresztül jut hozzánk, a mi szívünkhöz a régi dicsőség. Tanúságért, a ragyogó példákért fordul hozzá, lelkesíteni akar s tette ébreszteni, azaz *a múltat a jelenhez való viszonyában s nem önmagában éli át s láttatja.* Ennek következtében nem merül el a múltba. Egyéni

érzése, hazafias fellángolása, szíve ismételten megnyílik s vét az epikai nyugalom, az epikai tárgyilagosság ellen. Mythológiáját nem tudja tárgyával, hősei küzdelmével szervesen összefűzni. Az isteni hatalmak szereplése s a hősök küzdelme akár külön is választható egymástól. Ebben rejlik egyik oka (a mythos s a monda soványsága mellett) annak, hogy Vörösmarty mythológiája szegényes.

A Kióvi esatában is vannak lyrai részek; még több benne a reflexio, az okoskodás, az elmélkedés. Egészen véve mégis meg van a kellő obiectivitas, az annyira szükséges epikai nyugodtság. Debreczeni el tud mélyedni tárgyába s azt mint egészet látja s beszél el. *Obiectiv szellem*; tisztán a múltban él s nem állítja viszonyba a jelenhez. Istenei nem képzelt alakok, de valósággal intézik az emberek sorsát. Súlyuk az emberi életben változatos tetteknek s eseményeknek a szülője. Mythológiája gazdag és változatos, mert művének tiszta epikai alap gondolatot ad, hőseit az isteni akarat megvalósítóinak tünteti föl. A felsőbb hatalmak akarják, hogy a magyarság Attila dicső örökét elnyerje, de csak úgy, ha életrehivatottságát megbizonyítja. A Kióvi esata nem egyéb, mint bizonyágtétele ez életrehivatottságnak, hogy t. i. Árpád s népe rátermett Attila öröke s van erő benne annak megtartásához. (Lásd bővebben erről az Erd. Muzeum 1903. évi IV. füzetét.)

A próbatételt Ormuzd kívánja s ő is ad erre alkalmat. A jól megindított eselekvény fejlesztése is sikeres. Árpád valóban eposi hős, az egyetemes eszme, az isteni akarat bajvívója az igaz ügy védelmében s új hazára való törekvésében egyaránt. Minthogy népével együtt az isteni akarat megvalósítására van elhíva, természetes, hogy a felsőbb hatalom a maga hőséneke megvédésére, akaratának biztosabb megvalósítása végett, a mikor szükség, egéből alászáll s a világrendet tetteleg intézi. A Debreczeni istenei nem véletlenül ugranak elő a költő akarata szerint, hanem mint a tettek igazgatói a tárgy elhatározó és fontos mozzanatainál belső szükségből döntő szerepet végeznek. S természetes, hogy a hős s a választott nép istenségeivel folytonosan érintkezik, hogy istenségeik ereje lelkük mélyéig lehat. Segítő vagy sujtoló kezük mindig ott pihen az emberek vállán. Szóval

a Kióvi csatában az ember lelke az isteni akarattal együtt nyilatkozik meg. Így Debreczeni teljességében igyekszik adni azt az epikai világot, a melyekben, mint Erdélyi kívánja, ott kell, hogy legyen az ember, mint a természet alkotása, mint physikai tény, mint egy nemzeti eszme és erkölcsi világ működő atomja. Kell bírnia egyéniséggel, mely jó tulajdonokból, szenvedélyekből s gonosz indulatokból van összetéve. Egész világot, egész életet, egész nemzetet, egész embert igyekszik rajzolni Debreczeni s nem pusztán egy harezos népet, mint Vörösmarty. Ennek következtében, bárha a Zalán futása tárgya történelmileg sokkal fontosabb, mint az epizódszerű Kióvi csatáé, mégis a Debreczeni műve tűnik fel teljes egésznek s nem jelenetnek.

Teljes egésznek érezzük a Debreczeni alkotását, mythológiáját azért is, mert nem csupán a testi létet hozza kapcsolatba az istenvilággal, hanem mert a síron túl is életet rajzol, mert teljes világnézetet ad. Az egyén, az ember nem hiába, nem céltalanul küzd: tettéért jutalmat nyer vagy bűnhődik a síron túl. Láthatóvá tesz a költő egy olyan világot, a melyet kiki homályos sejtéssel el-elképzel s a mely abban az időben, az ő s magyar életében még hathatósabban, még elevenebben, még közvetlenebbül nyilvánult meg. Tehát Debreczeni elkerüli azt a hibát, a melyért Erdélyi a Vörösmarty mythológiáját hiányosnak, szűkkörűnek találja.

Ismételjük, hogy a Debreczeni mythológiája gazdagabb, változatosabb s határozottabb, mint a Vörösmartyé, mert Debreczeni el tud mélyedni a múltba s azt objective beszéli el. Az istenség s az emberi lélek, az emberi tettek között szoros egyseget teremt.

b) Debreczeni magyar mythológiája.¹

Debreczeni mythológiájának gazdagsága nemcsak abban nyilvánul, hogy a felsőbb hatalmak szerepét egyesítette hőseinek küzdelmével s így az emberi életet az isteni hatalomba vetett hit sokágú szálával átszötte, hanem abban is, hogy több az istenség, több a mythologiai alak, mint Vörösmartynál.

¹ Minthogy feladatunk a magyar mythologia vizsgálata s tisztázása, nem foglalkozunk a Debreczeni germán és szláv mythológiájával. Itt-ott érintjük, kivált a végeredmény megállapításánál.

A puszta dualizmus eszméje őt ki nem elégíté. Elfogadja ugyan s belehelyezi ő is a magyarok vallásába, de nem alapelvnek, nem középpontnak. Nem is Hadúr és Ármány, hanem Ormuzd és Ármány képviseli a dualismust.

A gonosz istene Ármány; istensége öröktől az éjszakának s gazdag kútfeje minden romlásnak. Az emberi nem gyásza s könnyhullatása az ő öröme. Az Olt mellett kopár hegytetőn áll vára. Ott bálványa s oltára, melyen sokszor omlott az emberi vér. Maga a föld gyomrából előbújva pokolbeli megnyugvással nézi, mint csorog oltárán a vér a hörgő keblekből. Egykor nagy küzdelme volt Ormuzddal, ki diadallal zárta le az éj örökös kebelébe. De Ármány valami esuda-állat véréből ivott s bosszusan széttördelé tömlöcze zárait. Ormuzd kénytelen volt a kiszabadúlttal megosztani birodalmát. Ez idő óta az éj az ő birodalma, azaz csak a sötétben van hatalma. Ekkor a fagyos éjszakai föld üregébe magas oszlopokra magának várat épített. Ott ül most csontszékén. De ha megjön az est, hegynagyságú fejét a földből az égig emeli s az alvó földet tág ölével átfogja. Hatalma az éjben sem korlátlan, mert Ormuzd csillagaival fényt terjeszt, a mi gyöngíti erejét. Hanem azért sok csapást küld a magyarokra: elpusztítja Árpád képében Terzán lakát s ezzel a békét megtöri; a fogoly Szabolesnak a kétségbeesés alakjában jelenik meg; majd ismét Tamira képében emlékezteti adott szavára s mégis kiviszi, hogy Szabolesot száműzik. Eltöri a zászlót Bulesu kezében s vést jövendőül Árpádnak Tarkán levágott fejébe szállva.

Ám Ormuzd Ármánynak minden kísérletét megakasztja, megghiúsítja, mert teljesen a magyarok pártján áll s mert ő védelmezője a jónak. Ormuzd szintén öröktől való isten; főhivatása Mitras akarátának a teljesítése vagy közvetítése és Ármány hatalmának a gyöngítése. Diadalmasan küzdött volt meg a gonosz szellemmel, de mióta kényszerült birodalmát vele megosztani, sokszor kell újra meg újra erejét, hatalmát ellene fordítania. Ő jövendőli meg Árpádnak Kurzán által, hogy sok vérontás után Attila örökét elnyeri. Majd Álmos képében felrázza az alvó Árpádot, hogy az ellenség orvtámadásától megmentse; később pedig elaltatja, hogy Uldár eselvetéséből kime-

nekülhessen. Ő emeli az égbe Árpád lelkét s elébe tárja a múltat, jelent, jövőt s a síron túli életet. Ő küld vitézségnek lelkét Szabolcshoz, hogy elalélt bátorsága s nagy ereje ismét visszatérjen. Tetteivel legtöbbször a Mitras akaratát hajtja végre.

Mitras tehát felette áll Ormuzdnak, mert Mitras, ha hozzá esdekelnek, sohasem személyesen, de Ormuzd által teljesíti az emberek kérését. Mitras a világosság istene. Ragyogása élteti a természetet. Tőle van a földön minden kegyelem; mindent tud és így a gonoszt előbb-utóbb megbünteti. Éjjel arany palotájában nyugszik balzsamos szellők lengései között s hajnalhasadásakor újultan kezdi pályafutását. Erejét féli Ármány.

E három istenség a Debreczeni mythológiájában összefüggő egységben jelenik meg. Mitras a fény, a kegyelem istene a leg-hatalmasabb. Alatta áll Ormuzd, a megsegítő isten, a jó védőszellem, a ki ellen Ármány, a gonosz szellem, a sötétség fejedelme küzd. Ennek következtében a Vörösmarty dualismusa Debreczeninél a monotheismusban csúcsosodik ki. Meg van itt is a dualismus eszméje, de összhangba hozva egy magasabb felfogással: a monotheismussal.

A jó védő istene Debreczeninél Ormuzd, az az Isten, a melyik mintaképe volt a Vörösmarty jó istenének, Hadúrnak. Egészen a magyarok pártján van. A harc istene ő, ki Ungót Árpádhoz vezet. Felfedi Szabolcsnak a titkot Attila kardjáról s buzdítja, hogy szerezze meg s tegyen nagyokat vele, mint nagy. Csinavárban lakik.¹ Onnan nézte égi gyönyörrel nagy hőstét Attilát, kinek megöléséért átka nehezedik Rékára. Hadúrnak a költő nagyon halvány szerepet ad, úgy hogy az ember nem tudja, minő viszonyban van a többi istenekkel. Nincs biztos alap arra nézve, hogy vajjon különálló istenségnek tartjuk, vagy pedig olyan alsóbbrendű istennek, a ki függ Mitrastól, mint pl. Ormuzd. Tény, hogy szerepe külön áll, s hogy Szabolcsot Attila kardjának a megszerzésére buzdítja, a miről sem Mitras, sem Ormuzd, sem Ármány nem tud semmit. Ennek következtében nincs beillesztve abba a világnézetbe, a melyiket Mitras és Ormuzd képviselnek. Bizonyos, hogy Debreczeni Hadúr

¹ Csinvat, csinevat, magyarosan Csinavár, a váltság hídjá. L. Széchy K. Debreczeni Márton életrajza CCXXVI. l.

mythosát tovább fűzte volna s teljesebbé téve befejezi, ha műve nem maradt volna töredék. Így azonban Hadúr mythosa is külön álló töredék. Egyáltalán nehezen egyeztethető össze a Hadúr (Attila) kardjához fűződő mythos épen a költemény töredékes voltánál fogva. Mert mi szükség van a Debreczeni mythológiájában a german Odinra? Hogyan és miért jutott Hadúr kardjának a birtokába? Való, hogy Odin a kióviaknak, mert Oleg az Odin-cultust megsemmisítette, ellensége s megdicséri Szabolcsot, a mikor megtalálja Attila kardját s inti, hogy siessen vissza a magyar táborba. Sem Hadúr, sem Odin szereplése világosan nem áll előttünk. Ha a költő kidolgozza művét s Árpád és a magyarok vándorlását Hadúr kardja által összeköti a hunhagyományokkal, Attila birodalmának romlásával, a melynek feltámasztása s így Árpád vállalatának sikere e kard bírásától függ: akkor kétségtelen, hogy Hadúrnak s Odinnak határozottabb, teljesebb szerepet ad. Így azonban különálló, töredékes a mythosuk.

De így is szembetűnő a Debreczeni mythológiájának gazdagsága a Vörösmartyéhoz képest. De nem csupán számban, a szerepek határozottabb kidomborításában, az istenvilág s az epos tárgyának szorosabb egybekapcsolásánál fogva gazdagabb ez a mythologia, hanem azért is, mert tanítja, hirdeti a sírontúli életet, a lélek halhatatlanságát. Ennek a szemléltetése végett alkot egy sírontúli világot, a mi Vörösmartynál teljesen hiányzik.

Nevezetesen Ormuzd felemeli Árpád lelkét s láttatja vele Pannoniát, Attila örökét, a melyért eped. Aztán a napkör állatjegyei fölé bájos térre viszi, melyet két drága smaragd oszlopon nyugvó vár kerít. A bal felől levő a jövő vára; felette ül az égi remény. A jobbra eső a mulandóság vára; tetején ül a gyászfátyolos bánat. A két vár fokát tükörhíd kapcsolja össze. Ebben a tükörhídban látszik a jelennek a képe, mely fölött az ingó sors ül felhő székén s oszt áldást vagy átkot. Ez a sors megfoghatatlan agyafurt lény: bűnt s érdemet összezavar. Jusson százszor céljához, mégis örökké zugolódo átkokkal terheli mostoha sorsát s nyomorúlnak mondja magát. Méltán, mivel ő az.

A híd közepén a Mindentehető dísztrónja ragyog. Ő a legelső s a legvégső az okok között. Még nem volt az ég boltja világokkal megrakva, még tehetetlenül szendergett az idő a zürzavar éji kódében: ő volt. S ha a mindenség összeomlik s kialszik: ő lesz, mert örökkévaló.

A mulandóság várában szívborzasztó a esend. Itt leomlott várak, oltárok, bálványok s ledöntött fejedelmi lakok hirdetik a mulandóságot, az élet elnémulását, megszakadását. Itt látja Árpád Leventát. Odább a boldog lelkek lakása, hol örökös a kikelet, örökös a hajnal. Itt van a többek közt Balomér, itt Attila, Réka, Kurzán s Álmos nagy lelke, kikhez Árpád beszél, s a kik őt bátorítják s bizonyossá teszik ezélja sikere felől. A jövő várának kapuját két mérges oroszlán őrzi. Milyen a jövő? Fölemelő, életadó; majd meg földre sújt s életet öl. Ott van a királyi páleza mellett a koldus botja. Itt látja Árpád Magyarország történetét Mátyásig.

A sírontúli élet rajzában s egész mythológiájában. Debreczeni szinte kifogyhatatlan a legkülönbözőbb istenségek előhozatalában. Nagy fogékonysággal, különös szeretettel beszél az emberi lét problémájáról számtalan rövid reflexióban, de egészen önállóan is. Többször említi, hogy az ember életében a sors, a vakeset, a végzés uralkodik. A sors, a mint Árpád égi utjából tudjuk, ott lebeg a jelen felett. De előzőleg a VII. énekben önállóan is megrajzolja. Nevezetesen túl az élettengen van az élet végső kikötője. Minden ide jut, mert elhal és megszűnik. A lelkek itt alusznak; indulatok nem háborgatják. Egyenlő itt minden; gazdag itt a koldus, mert nincs kívánsága; szegény itt a gazdag, mert semmije sines. Itt lakik a végzés. Baljából az életkoczkák hullanak alá a halál ölébe, a kinek itt van koponyaváza s a ki egyideig a bűnt átok s az erényt áldás nélkül ugyanazon sírba temette. De a sors, a végzés az emlékezést küldé el jutalmazni az érdemeseket s büntetésül az erkölestaposóknak. Az emlékezés mérlegén csak a nemes érzésnek, gondolatnak s nagy tetteknek van súlya. A jók sírhalmán a csillagos éj pompájában jelen meg s zord éjjel takarja a gonosznak átokkal terhelt temetőjét.

Debreczeninek több érzéke van a csodás elem, a monda

alkalmazásában is. Nincs eposának nevezetesebb mozzanata, a hol istenek, tündérek, csodás lények s isteni hatalommal felruházott emberek ne működnének. Minden emberi vállalkozásnak természet felett való erőik adnak eredményt: sikert vagy sikertelenséget. Mert az isteni hatalom a Kióvi esatában a Debreczeni felfogása szerint a hősök, a magyarság életében közvetlenül nyilvánul. Az isteni hatalom közvetlen megnyilatkozásának a következménye a Réka csodálatos sorsa s az a számtalan kaland, a melyiken a Hadúr kardját kereső Szabolcs megy át. Itt-ott érint egy-egy hun vagy magyar mondát is kivált Árpád álomlátásában. Beszél a Lehel csodáserejű kürtjéről s leírja az isten kezétől faragott esküpotharat, melynek oldalain az ősi mult egyes jelenetei voltak láthatók s a melyet a magyarság földre borúlva tisztel.

Nem is vizsgálva Oleg, illetőleg a Kióviak mythológiáját sem a Mindentehető, Mitras, Hadúr és Odin képviselte cultus érintkező pontjait, egymáshoz való viszonyát, az elmondottakból is világosan kitűnik a Debreczeni mythológiájának a gazdagsága, hogy ne mondjuk tulságos gazdagsága, tulságos tömörsége. Mert a Debreczeni magyar mythológiájában nehéz, sőt lehetetlen az egységet, az összhangot megtalálni. Pedig e nélkül nincs egységes világnézet, életképes vallás.

A Debreczeni mythológiájának csúcsán Mindentehető áll, a legelső s utolsó az okok között. Magassága a mindenség fölött eszményi, megfoghatatlan. Az emberi életet a sors, a végzés méri ki s szabályozza, a halál eltemeti s az emlékezet megjutalmazza vagy megbünteti. Ámde ott van Mitras, a világgóság istene. Tőle van minden kegyelem a földön. Kegyelmenek szolgál Ormuzd a jó védője Ármány ellen a gonosz szellem ellen. Nyilván nagy az ellentét, áthidalhatatlan az elválasztó ür Mindentehető és Mitras között. Hát Hadúrnak mi a hivatása ebben a világnézetben? Ezt a költő ki nem fejt; kétkedésben zavarban hagy. Zavarunk nőttön növekedik, ha Odinra gondolunk. Nincs egység, nincs összhang. Milyen viszonyban van a sors Mindentehetőhöz s mindkettő Mitrashoz, Hadúrhoz, Odinhoz? Bizony sok az ellenmondás, sok az isteni hatalom ebben a mythológiában. Ezek a zavaros ellenmondások, ellen-

tétek ki nem egyeztethetők, összhangzó egységbe nem hozhatók. De érhetőkké válnak, ha vizsgáljuk a Debreczeni mythológiájának a forrásait.

c) Debreczeni magyar mythológiájának forrásai.

Debreczeni is újított a Vörösmarty nyomán. Szintén melőzi a megszokott isteneket s nemzeti mythológiát törekedik alkalmazni. Nagy társánál szerencésőbb abban, hogy tárgyát és mythológiáját szoros egységbe tudja fűzni. De, Arany szavai szerint, minden újítás túlzással jár. Az újításnak a túlzása és tévedése a Debreczeni mythológiájában is megvan, mert nem egységes alapon épült fel. Nem egyetlen forrásból alkotja meg, hanem idegen fajú népeknél is, későbbi vallásos eszméknél is kereskedik.

Megtartja a Székely-Vörösmarty Hadurát, a harez istenét, azt az istent, a kit scythák csakugyan tiszteltek, a mint Herodotos említi, de a kinek létezését Hunfalvy Pál¹ tagadja. Nincs helyén vitatkoznunk a Herodotos állításának valódisága felett, mert Debreczeni Hadúrt Székelytől, illetőleg Vörösmartytól vette át. A míg Vörösmarty Hadura nemzeti isten, a magyarok istene, addig a Debreczenié egyszerűen istenség határozott nemzeti jelleg nélkül. Ez a különbség a két Hadúr között. Lehet hogy határozott nemzeti isten vált volna, ha a költő művét teljesen kidolgozza. Magyar mythologiai elemet ismerünk fel a Lehel kürtjében, Réka történetében, a melyet azonban Debreczeni a maga felfogása szerint újra költ. Magyar mondai hatás nyilvánul az eskü-pohár rajzában. Meglehet, hogy a Sándorcsalád birtokában levő állítólagos rabonbán eskü- vagy áldomás-pohárra gondolt. Ukkon pohara akkor még ismeretlen volt.

Ezzel már Debreczeni is ott hagyja az egyetlen helyes területet, a magyarság, vagyis inkább a rokon népek mythológiáját, csodás regéit. Átmegy a perzsa vallás területére, a hol Vörösmarty a dualisticus világnézet szép elvét találta, a mit aztán képviselőivel együtt nemzeti szempontból hazafi lélekkel rajzolt meg: magyarnak, nemzetinek tüntet föl. *A Debreczeni eljárása egyszerűbb is, merészebb is. Ő a perzsa vallást isteneivel*

¹ Nyelvtud. Közlemények XII. 1. 70. 1.

együtt az ős magyarság vallásának veszi, a perzsa világnézetet egyszerűen ősi nemzeti világnézetnek tartja. Vörösmarty után a gonosz istent Ármánynak nevezi s így legalább Ahrimán nevét magyarrá tette. De Mitras és Ormuzd egyszerűen magyar mythologiai istenek. Annyi változtatás van, hogy Debreczeninél az eredetiben gyengébb Mitras a hatalmasabb, a főbb isten. De ez a változtatás tulajdonképen egyszerű névesere s költői szempontból súlya épen nincs. Maguk az alakok, az istenségek olyanok, mint az eredeti vallásban.

Perzsa mythologiai elemekből van összeállítva a Debreczeni tulvilága is. A perzsa hit szerint a lélek halhatatlan. Úgy képzeltek, hogy a halál után mind a jó, mind a gonosz lelkek keskeny hídra lépnek. A jók a hídon át bemennek a paradicsomba. A gonoszok a mélységbe zuhanva megkapják bűneik büntetését. Debreczeninél is Orton szelleme hasztalan igyekszik a hídon tulra jutni; a híd közepén elszédül, tántorog s átkot szórva gyors rohanással zuhan alá az örök éj birodalmába. Ime a Debreczeni mythológiája, a magyarok mythológiája tulajdonkép a perzsaké. Különbség az, hogy az eredeti hit szerint a híd közepén ragyogó székben Ormuzd ül, Debreczeninél pedig Mindentehető.

Ez a Mindentehető a keresztyének istene, kinek nem volt kezdete s nem lesz vége. Ő a legelső s legvégső ok, a miben kétségtelenül több a philosophia, mint az odaadó hit. Kezdeté nem volt — mondja a költő. Ez is mutatja a keresztyén hatást, mert hisz a pogány istenségeknek, mint legfényesebb királyoknak, van tündöklő származási táblázatuk. S keresztyén hit, keresztyén gondolkodás szülötte a jövődők várán székelő remény, a multakén borongó bánat. De a remény és bánat leírása valóban csak szemléltető kép. Elvont fogalom coneret megjelenítése. Modern keresztyén, sőt kálvinista felfogással, gondolkozással szemlélteti a sorsot, a végzést, a halált s az emberélet szerepét.

A sírontúli élet megrajzolásában az eredeti forrásból, a perzsa mythológiából inkább csak a külsőségek találhatók meg. Mert a hogy Debreczeni hirdeti és tanítja a lélek halhatatlanságát, a jó jutalmát s a bűn büntetését, úgy a keresztyén val-

lás nyugtatja meg az emberi hitet. Hogy mennyire mintája Debreczeninek a keresztyén vallás, mutatja az is, hogy nem Mitrast teszi a középpontba, hanem a keresztyén istent s hogy keresztyén felfogással keresztyén hitfogalmakat, a bánatot, reményt, az emlékezetet személyesíti meg.

Természetes, hogy a részletekben, a kifejezésekben sokszor megnyilatkozik a költő képzelő ereje is, de megnyilatkozik a tanulmány is. Árpád ép úgy látja háza s nemzete történetét, mint Vergilius Aeneasa a maga családjának, a maga nemzetének a történetét. Tamira csak úgy panaszkodik viszonzatlan szerelmében, mint hasonló sorsú társnői a romantikus eposokban, a kiknek ősmintája Ovidiusnál gyakran hullatja könnyeit. Vagy ott van a Tarkán levágott beszélő feje, a mi szintén tanuskodik, hogy Debreczeni műfajából az eposokból sok czéhbeli fogást megtanult.

Debreczeni egész mythológiája kétségkívül alapos tanulmányozásról s rengeteg ismeretről tanuskodik. Ismeri műfajának módszerét, hagyományos, megesontosodott fogásait s műfaja teljes ismeretével perzsa, scythia és keresztyén elemekből rakogatja össze nemzeti mythológiánkat, a melyből nem felejt ki egészen a magyar mondák anyagát sem. De a különböző s jobbára idegen forrásból vett elemeket csak egymás mellé rakja, összhangzásba, egységbe nem hozza, nem hozhatja. Az egységre, az összhangra, az ellentétes elemek kiegyenlítésére való törekvés sehol sem tapasztalható. S épen a források ellentétes volta miatt eredményre nem is igen vezetett volna. A Debreczeni mythológiája az epos tárgyával szoros összeköttetésben, egységben áll, de nem épült egységes alapon, nem hirdet egységes világnézetet. Gazdagsága, változatossága mozaikszerű. A költő sokfelé kereskedett, minthogy anyaga nem volt, s a talált anyagot, a hogy kapta, úgy hagyta. Az ő magyarja most babonás, vakhitű s hitében istenének magát egészen átadja. Majd eleven eszű keresztyén pap s sokszor oly hideg nyugodtsággal beszél a sorsról, végzetről, végokról, mint a legmodernebb philosophus. Ennek következtében a *Debreczeni magyar mythológiája nem egységes, de nem is magyar*. Vörösmarthy mythológiáját megmagyarosítja, mint Otrokócsi Foris Ferencz vagy Horváth István ma-

gyarrá igyekeztek tenni az egész világot. Debreczeni alig változtat valamit, egyszerűen magyarnak veszi, nemzetinek tünteti fel, mint a hogy Dankovszky szláv eredetűnek vesz számtalan olyan magyar szót, a melyik a magyar nyelv ősi szókincséhez tartozik. Csakhogy természetesen Debreczeni jóhiszeműleg jár el, míg Dankovszkyt mellékes czélok is hajtották elméletére.

Mert természetes, hogy a Debreczeni merészségében, tévedésében czélzatosságról, hódítási szándékról szó sem lehet. Kritikátlan eljárásának az oka az, hogy a tudomány sem adott neki biztos útmutatást, hogy a tudomány is csak dadogó gyermek volt, ha nemzetünk mythológiájáról kellett szólnia. Sőt biztos, tisztázott, megállható eredményt ma is keveset tud felmutatni. Nincs okunk csodálkozni azon, hogy a költő Debreczeni nyugodtan elkalandozik idegen, ellenkező szellemű mythológiák területére. Ő csak ismétli a költészetben azt, a mit előtte a mythologusok, történetírók s nyelvészeink a tudományban már megtettek.

Debreczeni kétségkívül tévedett, a mikor a rokon népek vallása helyett idegen fajok s a keresztyénség mythológiájából állította össze magyar mythológiáját. De tévedésében is egészen korának a gyermeke. Mythológiája nem magyar, a mint nem magyar, csak látszat szerint, nagy elődnek, Vörösmarty-nak a mythológiája sem. Azonban eltekintve a történelmi valóság eltévesztésétől, bizonyos, hogy a Debreczeni mythológiája haladást, fejlődést mutat a Vörösmartyéhoz képest. Gazdagabb, változatosabb, színesebb s az epos tárgyával egységbe van hozva, habár nem is egységes világnézetet hirdet, hanem többet és szertefolyót.¹

Aztán azt sem szabad felednünk, hogy a Debreczeni eposa töredék, durvány, a melyen a költő nem csupán nem simíthattott, de egészen meg sem írt.

Befejezés.

Fejtegetésünk folyamán igyekeztünk feltüntetni, hogy classikai eposainkban milyen a magyar mythologia, honnan s mek-

¹ L. Széchy K. fejtegetését: Debreczeni M. életrajza. E mélyreható tanulmány eredményeit nem használhattuk fel, mert ez értekezés nyomdába adása után jelent meg.

kora sikerrel merítik költőink alkotásukhoz az anyagot. A mutatkozó haladást észre vettük s meg is jegyeztük, de megjegyeztük azt is, hogy *költőink általában hibás forrásból, idegen mythológiákból táplálkoznak*. Az egyetlen biztos alapot, a magyar mythológiát vagy rokon népeket annál könnyebben oda hagyták, mert ott elfogadható és tisztázott adatokat nem igen találtak. Ezért kellett képzeletükhöz s távoli hamis forrásokhoz fordulniok. Ebben rejlik alkotásuk tragikumuma is.

Mert van tragikumuma.

Soha tisztább czél, nemesebb szándék s szentebb érzés költőt nem hevített, mint Székelyt, Vörösmartyt s Debreczenit akkor, a mikor az ősi magyar diesőség visszavarázsolására vállalkoztak. A nemzetiség iránt való rajongás, a haza szeretete vezette tollukat s korukra mély és igaz hatást gyakoroltak vagy gyakorolhattak volna (Debreczeni). De magyar mythológiájuk ingatagnak, mulékonynak bizonyult: a tudomány igaznak el nem ismerte, a költészet tovább nem fejlesztette, a közönség, a nemzet nagyobb hevülés nélkül szemléli s tán felejtí is. Az egész csinált mythológiából két név: Hadúr és Ármány ment át az egész nemzet szellemi kincstárába. A többi része összeomlott. Ime a tragikum! A legszentebb érzésből, a legigazabb szándékból alkotások fakadnak, hatnak a korra s aztán lassan-lassan emlékké válnak.

Miért?

Epikusaink magyar mythológiájában az életképesség feltevéle hiányzott. Nemzeti érzésből fakadt s a nemzet lelkéhez szólott s ezért hatott a maga idejében. De hiányzik belőle a nemzeti valóság, az igazság hatalmas ereje. Ennek következtében classicus eposaink magyar mythológiája csak erősíti azt az igazságot, csak emlékeztet arra a szem elől soha el nem téveszthető tanúlságra, hogy az igazi költészet tárgya minden időben a nemzeti szellem, a nemzeti lét, a nemzeti valóság.

KRISTÓF GYÖRGY.